

Олена Леонідівна МИХАЙЛЮК

кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу,
Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: elen.mih.555@gmail.com,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4857-4129>

Ірина Володимирівна ДАВИДЕНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: davudenko.ivfme@gmail.com,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3574-1696>

**МЕХАНІЗМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ
КЛАСТЕРІВ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

Михайлюк, О. Л., Давиденко, І. В. Механізми і перспективи функціонування туристичних кластерів в Одеській області // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. : М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 3 (67). С. 44–52.

Анотація. У статті визначено роль процесу кластеризації як інноваційної форми комплексного розвитку туристичної сфери. Проаналізовано стан нормативно-правової бази у сфері туризму та розвитку процесу кластеризації в Україні. Ідея створення туристичних кластерів полягає у взаємній координації роботи, коли різні за функціональними характеристиками суб'єкти реалізують спільну мету, тим самим підвищуючи ефективність роботи, прискорюючи досягнення запланованих результатів, впроваджуючи нові технології, сприяючи в отриманні позик, започатковуючи конкурентні засади у розподілі контрактів, формуючи оптимальну структуру виробництва продукції, визначаючи пріоритети напрямів розвитку. Для України процес кластеризації є одним зі шляхів розвитку економіки. Створення туристичних кластерів здатне нейтралізувати недосконалість державної політики підтримки малого й середнього бізнесу. Підприємства туристичного бізнесу, об'єднавшись у туристичний кластер в межах регіону, отримують можливість ефективніше відстоювати свої інтереси на рівні місцевих органів влади, а також брати участь у великих інвестиційних програмах. Механізм формування туристичних кластерів традиційно містить дві складові: з одного боку, це створення ініціативної групи задля формування кластера, до якої мають входити як представники ключових підприємств потенційного туристичного кластера, так і фахівці, що мають досвід впровадження кластерної моделі в інших регіонах чи галузях (наприклад, спеціалісти агенцій регіонального розвитку, експерти різноманітних програм та ініціатив); з іншого, – необхідною умовою є офіційне визнання та реєстрація кластера органами державної та місцевої влади. Досліджено особливості створення туристичних кластерів різних типів в Україні. Оцінено рівень розвитку туристичного бізнесу в Одеській області, проаналізовано існуючі і перспективні кластери у туристичній сфері. Запропоновано напрямки удосконалення туристичної діяльності в регіоні за рахунок врахування процесу кластеризації.

Ключові слова: види туризму; туристична політика; туристичний бізнес; туристична діяльність; кластери; Одеська область.

Елена Леонидовна МИХАЙЛЮК

кандидат экономических наук, доцент кафедры туристического и гостинично-ресторанного
бизнеса, Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: elen.mih.555@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4857-4129>

Ирина Владимировна ДАВЫДЕНКО

кандидат экономических наук, доцент кафедры туристического и гостинично-ресторанного
бизнеса, Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: davudenko.ivfme@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3574-1696>

**МЕХАНИЗМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ
КЛАСТЕРОВ В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ**

Михайлюк, Е. Л., Давиденко, И. В. Механизмы и перспективы функционирования туристических кластеров в Одесской области // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. : М. И. Зверькова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 3 (67). С. 44–52.

Аннотація. В статті определена роль процесса кластеризации как инновационной формы комплексного развития туристической сферы. Проанализировано состояние нормативно-правовой базы в сфере туризма и развития процесса кластеризации в Украине. Идея создания туристических кластеров заключается во взаимной координации деятельности, когда различные по функциональным характеристикам субъекты реализуют общую цель, тем самым повышая эффективность работы, ускоряя достижение запланированных результатов, внедряя новые технологии, способствуя получению кредитов, учреждая конкурентные основы в распределении контрактов, формируя оптимальную структуру производства продукции, определяя приоритеты направлений развития. Для Украины процесс кластеризации является одним из путей развития экономики. Создание туристических кластеров способно нейтрализовать несовершенство государственной политики поддержки малого и среднего бизнеса. Предприятия туристического бизнеса, объединившись в туристический кластер в пределах региона, получают возможность более эффективно отстаивать свои интересы на уровне местных органов власти, а также участвовать в крупных инвестиционных программах. Механизм формирования туристических кластеров традиционно включает две составляющие: с одной стороны, это создание инициативной группы по формированию кластера, в которую должны входить как представители ключевых предприятий потенциального туристического кластера, так и специалисты, имеющие опыт внедрения кластерной модели в других регионах или отраслях (например, специалисты агентств регионального развития, эксперты различных программ и инициатив), с другой, – необходимым условием является официальное признание и регистрация кластера органами государственной и местной власти. Исследованы особенности создания туристических кластеров различных типов в Украине. Оценен уровень развития туристического бизнеса в Одесской области, проанализированы существующие и перспективные кластеры в туристической сфере. Предложены направления совершенствования туристической деятельности в регионе за счет процесса кластеризации.

Ключевые слова: виды туризма; туристическая политика; туристический бизнес; туристическая деятельность; кластеры; Одесская область.

Olena MYKHAILIUK

*PhD in Economics, Associate Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Business Department,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: elen.mih.555@gmail.com,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4857-4129>*

Iryna DAVYDENKO

*PhD in Economics, Associate Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Business Department,
Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: davudenko.ivfme@gmail.com,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3574-1696>*

MECHANISMS AND PERSPECTIVES OF TOURIST CLUSTERS FUNCTIONING IN ODESSA REGION

Mykhailiuk, O., Davydenko, I. (2018). Mechanisms and perspectives of tourist clusters functioning in Odessa region. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Mekhanizmy i perspektyvy funktsionuvannia turystychnykh klasteriv v Odeskii oblasti; za red.: M. I. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 3 (67), pp. 44–52.

Abstract. The article defines the role of the clustering process as an innovative form of integrated development of the tourist sphere. The state of the regulatory framework in the tourist sphere and clusterization process development in Ukraine is analyzed. The idea of tourist clusters creating lies in the mutual coordination of activities, when the different in functional characteristics subjects implement a common goal, thereby increasing work efficiency, accelerating the achievement of planned results, introducing new technologies, facilitating of the loans obtaining, establishing a competitive bases in the contracts distribution, forming the optimal structure of products production, determining the priorities of directions development. For Ukraine, clustering process is one of ways economy development. The tourism clusters creation is able to neutralize of the state policy imperfection of small and medium-sized businesses supporting. Tourist enterprises, united in the tourism cluster within the region, have opportunity to more effectively defend their interests at the local authorities level, and also participate in large investment programs. The tourism clusters formation mechanism traditionally includes two components: on the one hand, this is an initiative group the creation for the cluster formation, which should include both representatives of key enterprises of a potential tourist cluster and also specialists with experience in implementing the cluster model in other regions or industries (for example, experts from regional development agencies, experts from various programs and initiatives), on the other hand, a necessary condition is the cluster official recognition and registration by state and local authorities. The features creating of the different types of tourist clusters in Ukraine are investigated. The level of tourist business development in the Odessa region is assessed, existing and perspective clusters in the tourism sphere are analyzed. The directions of tourist activity improvement in region due to the clusterization process are offered.

Keywords: types of tourism; tourism policy; tourist business; tourist activities; clusters; Odessa region.

JEL classification: A120; D190; Z300

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сфера туризму та курортів стає однією з основних галузей, що впливає на загальний стан і тенденції світової економіки. Оскільки зазначена сфера пов'язана з діяльністю більш як 50 галузей, її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, диверсифікації національної економіки, збереженню і розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного навколишнього природного середовища, а також підвищує рівень інноваційності національної економіки, сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами. Окрім того, туризм є одним із засобів реалізації зовнішньої політики держави.

Україна розташована у центрі Європи та має усі умови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, проте суттєво відстає від провідних держав світу за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг. Для більш ефективного просування туристичних послуг у комплексі створюються різні види кластерів, у тому числі й туристичних.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. За останні роки в Україні здійснювалися спроби щодо створення законодавчої бази у сфері процесу кластеризації [1–6], а також у Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [7] згадується це поняття. Концепція кластерної політики як вид інноваційної діяльності розроблена в країнах Європи. О. Терсіна [8] взагалі вважає, що наразі в Україні проходить кластерна революція – будь-яка громада прагне створити туристичний кластер, часто не зовсім розуміючи, про що саме йдеться. Тому завданням статті є визначення наукових і методичних засад утворення кластерів і туристичних у тому числі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження кластерної політики різних країн свідчить про те, що у 85% досліджуваних країн є національні кластерні стратегії або програми. Країни, які активно розроблюють та здійснюють такі кластерні стратегії – Німеччина, Фінляндія, Данія, Нідерланди, Франція, Італія. У рамках ЄС кластерна політика, зазвичай, реалізується як складова частина інноваційної, промислової або регіональної політики. В Україні питаннями розвитку кластерів, взагалі туристичних, зокрема стали займатися останні десять років, щодо наукових розробок по Одеській області, то їх поки що одиниці.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження досвіду процесу кластеризації у туристичній сфері України для його впровадження на регіональному рівні – в Одеській області. При цьому повинні бути опрацьовані механізми процесу кластеризації: економічні, організаційні, нормативно-правові, екологічні. Потрібна розробка регіональної програми розвитку туристичних кластерів у регіоні та підтримка їх діяльності як на місцевому, так і національному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення «cluster» означає англійською: гроно, букет, щітка, або як група, скупчення, зосередження (наприклад, людей, предметів), або як бджолиний рій, буквально – «зростати разом». Кластер – це також, математичний вислів, що позначає фізично близьке розташування логічно пов'язаних об'єктів у межах однієї сфери.

Позитивним ефектом розвитку кластерів як форми регулювання економічних відносин є: поліпшення зв'язків між державними і громадськими організаціями; створення нового бізнесу у вільних сегментах ринку; об'єднання спільних інтересів різних соціальних груп; підвищення впливовості некомерційних організацій у процесі регіонального розвитку; створення механізму міжрегіональної взаємодії, який має забезпечити умови стабільного та ефективного функціонування туристичного бізнесу країни.

Об'єднання зусиль учасників кластера, включаючи спільне фінансування, дозволяє за рахунок досягнення ефекту економії від масштабу, знизити питомі витрати і підвищити результативність реалізованих проектів.

Основними напрямками їх реалізації є:

- спільне фінансування маркетингових досліджень;
- спільна реалізація рекламних кампаній та заходів щодо зв'язків з громадськістю;
- реєстрація і просування колективних товарних марок, продукції, що випускається учасниками кластеру;
- просування позитивного бренду кластера: репутація, набір очікувань та асоціацій, а також підвищення сприйняття престижності та якості послуг, що реалізуються організаціями, які входять до кластеру.

Кластерний підхід надає органам влади інструментарій ефективної взаємодії з бізнесом, сприяє більш глибокому розумінню його характерних особливостей і тактичних завдань, дає можливість цілеспрямованого і мотивованого стратегічного планування ресурсів регіону, розвитку територій та підвищення конкурентоспроможності економіки.

Основна ідея створення туристичних кластерів полягає у взаємній координації роботи, коли різні за функціональними характеристиками суб'єкти реалізують спільну мету, тим самим підвищуючи ефективність роботи, прискорюючи досягнення запланованих результатів, впроваджуючи нові технології, сприяючи в отриманні позик, започатковуючи конкурентні засади у розподілі контрактів, формуючи оптимальну структуру виробництва продукції, визначаючи пріоритети напрямів розвитку.

В Україні загалом сформовано законодавство, яким визначено організаційно-правові форми об'єднань підприємств та наявні передумови для формування нових виробничих систем (кластерів) у різних сферах господарської діяльності, однак не сформульовано поняття «кластера», не визначено його види та заходи щодо створення кластерів в Україні [5].

Концепції Кабінету Міністрів України щодо Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 рр. (розпорядження № 641-р від 28.08.2013 р.), Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 р. (розпорядження № 603-р від 17.07.2013 р.), щодо реформування державної політики в інноваційній сфері (розпорядження № 691-р від 10.09.2012 р.) передбачають розроблення та виконання програм інтеграції суб'єктів малого і середнього підприємництва у національні та міжнародні інноваційні й технологічні кластери; визначення на законодавчому рівні поняття «кластеризація» та порядку фінансування кластерів; створення науково-інноваційно-виробничих кластерів у високотехнологічних галузях; спрощення процедур утворення інноваційних кластерів.

Проект Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 1256 від 04.12.2014 р. передбачав визначення понять «кластер», «кластеризація суб'єктів малого і середнього підприємництва», «кластерна стратегія». Відповідно до цього законопроекту кластер – це галузеве або міжгалузеве, територіальне добровільне об'єднання суб'єктів підприємницької діяльності, які тісно співпрацюють з науковими (освітніми) установами, громадськими об'єднаннями, органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади, з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону [3]. Однак, пройшовши перше читання у 2015 році, цей законопроект так і не було розглянуто у другому читанні, а відповідно, не було й прийнято.

Статті 120 та 127 «Господарського кодексу України» [6] передбачають різні організаційно-правові форми об'єднань підприємств, а саме: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо). Якщо порівнювати ці форми об'єднань підприємств з такою формою об'єднання як кластер, то можна зробити висновок, що кластер може існувати в одній із таких організаційно-правових форм або бути окремою формою об'єднання підприємств.

Також відмітимо «Стратегію розвитку морських портів України на період до 2038 р.», затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України № 548-р від 11.07.2013 р., де одним із завдань вказано створення мережі кластерів у морських портах шляхом залучення

приватних інвестицій [2]. Не зважаючи на все це, питання щодо визначення поняття «кластер», видів кластерів, порядку створення та державної реєстрації кластерів залишаються в українському законодавстві неврегульованими.

Держава в особі Кабінету Міністрів України підтримує розвиток кластерів шляхом затвердження концепцій і стратегій, де передбачено створення науково-інноваційно-виробничих, технологічних та інноваційних кластерів [8].

Кластери створюються залежно від мети:

- за територіальним принципом – коли потрібно розвивати туристичний потенціал певної території (Одеський туристичний кластер, туристичний кластер м. Вілкове, Карпатський туристичний кластер);
- формуються на певний час для вирішення певної задачі (ситуаційні кластери): проведення виставки, фестивалю (Юморина в Одесі, фестиваль вина у Закарпатті), конференції, спортивних змагань (Олімпійські ігри), конгресу, свята (конкурс Євробачення, карнавал у Бразилії), ярмарки (Сорочинський ярмарок, Oktoberfest) тощо;
- формуються на основі окремих видів туризму – за виробничим принципом (кластер сільського туризму, кластер винного туризму, кластер медичного туризму тощо);
- утворюються навколо основного виду діяльності, який є генератором розвитку території або галузі (туристичний кластер, морегосподарський кластер, рекреаційно-туристичний кластер, виноградарсько-виноробний кластер тощо).

Для України кластеризація є одним із шляхів розбудови економіки та підтримки її на належному рівні у системі світових господарських відносин. Отже, проблема полягає у тому, щоб шляхом структурної перебудови виробництва забезпечити координацію діяльності усіх ланок технологічного ланцюга і залучити значні фінансові ресурси з метою підвищення конкурентоспроможності регіонів та держави, а також активізувати внутрішні та іноземні інвестиції, створити нові підприємства, сприяти інноваційному розвитку.

Створення кластерів сприятиме росту продуктивності та інноваційної активності підприємств, а також підвищенню інтенсивності розвитку малого і середнього підприємництва, активізації залучення інвестицій, забезпеченню прискореного соціально-економічного розвитку регіонів, розміщення кластерів, що у кінцевому результаті дозволить збільшити кількість робочих місць, заробітну плату та надходження до бюджетів усіх рівнів, підвищити конкурентоспроможність економіки регіонів [4].

У 2017 році Одеську область відвідало 5,7 млн. туристів. У 2018 році очікується 6,3 млн. осіб. Популярність набувають гастрономічний та екотуризм. Окремим напрямком є лікувально-оздоровчий туризм. Питома вага туристичного збору по Одеській області у 2017 році склала 26% загального збору по Україні, досягнувши 9,3 млн. грн. У структурі туризму в Одеській області переважає внутрішній туризм. Найбільше туристів приїжджає з Києва і Львова, тоді як зовнішній туризм представлений гостями з Молдови, Румунії, Білорусі, Ізраїлю, Туреччини, Німеччини, Грузії та Філіппін.

У туризмі, як і в інших секторах економіки, спостерігається стійка тенденція до створення концернів, картелів, угод і союзів туристичних підприємств. У туристичні концерни з єдиним керівництвом об'єднуються численні туристичні підприємства, які зберігають організаційно-правову самостійність. Зазвичай, керуючий орган концерну має форму холдингу – товариства з відповідною часткою участі. Ці структури виникають у результаті згоди партнерів по концерну, які для досягнення загальної мети – спільного управління концерном – інвестують свої капітали і створюють організаційно і юридично самостійний орган керівництва.

Угоди типу «пул» означають об'єднання туристичних підприємств різних галузей із громадськими партнерами, наприклад з органами місцевого або господарського самоуправління, в організацію, яка має публічний характер. Учасники подібної угоди на однакових умовах зобов'язані зробити свої внески в організацію заходів – предметів цієї угоди – з тим, щоб мати чітко визначену частку для покриття витрат або отримання прибутку. Домовленості між партнерами за угодою типу «пул» укладаються при організації

особливо капіталомістких, а через це складних для індивідуального здійснення заходів (приклад – будівництво нової злітної смуги в аеропорту Одеси), а також акцій із сфери лобіювання, успіх яких залежить від солідарності туристичного бізнес-товариства. Підприємства укладають між собою договір про розподіл витрат на їх проведення та про колективну відповідальність за результати.

Як приклад можна навести такі заходи, охоплені угодами аналогічного типу:

- проведення довгострокових і витратних наукових досліджень технологій або ринків;
- створення капіталомістких компонентів інфраструктури туризму, що вимагають значних інвестицій (ведення розкопок, реставрація пам'яток культури та археологічних пам'яток);
- створення певних туристичних кластерів;
- впровадження новітніх і капіталомістких інформаційних технологій (електронні карти туристичних дестинацій країни або певного регіону, розробка маршрутів для аудіо гідів);
- лобіювання необхідних правових рішень (розробка та прийняття Верховною Радою нових законів «Про туризм», «Про сільський туризм», «Про кластери», «Про 4-км приморську смугу» тощо);
- капіталомісткі рекламні кампанії і компанії щодо просування, організації і проведення закордонних ярмарок, навчання за кордоном тощо (участь України у міжнародних туристичних виставках, створення рекламних роликів про туристичні принади України та їх демонстрація на телевізійних каналах у різних країнах світу).

У туристичній сфері Одеської області діє декілька форм кластеризації:

- територіальні кластери: туристичний кластер Одеси, агро-рекреаційно-туристичний кластер Фрумушика-Нова, туристичний кластер Одеської області тощо; у перспективі створення туристичного кластера м. Вілкове;
- функціональні туристичні кластери за видами туризму: кластер сільського (зеленого) туризму, кластер рекреаційного туризму, кластер винного туризму, ODESSACARD, кластер медичного туризму та інші;
- ситуаційні (події) туристичні кластери, які створюються під певну подію: фестиваль, конференцію, виставку, конгрес, свято тощо;
- галузеві кластери, пов'язані з туристичною діяльністю: Асоціація «Туризм Одеси», Українська туристична Асоціація, Одеська Асоціація Туристичних агенцій, Асоціація розвитку туризму «Велика Одеса», музеї Одеси тощо.

Прикладом може слугувати туристичний кластер міста Одеси (рис. 1), який сформувався самостійно та незважаючи на солідний перелік потенційних органів управління і координації, управляється виключно ринковими умовами. Його складові:

- органи управління і координації: Департамент культури та туризму Одеської міської ради, Асоціація розвитку туризму Одеського регіону «Велика Одеса»; КП «ТІЦ м. Одеси», Асоціація «Туризм Одеси», Одеська Асоціація туроператорів і агентств тощо;
- підприємства-виробники туристичних послуг (тур фірми, туроператори);
- підприємства та установи сфери дозвілля (кінотеатри, театри, виставкові комплекси тощо);
- колективні засоби розміщення (готелі, хостели, приватні садиби, кемпінги тощо);
- санаторно-курортні організації;
- підприємства, що надають послуги з харчування туристів (ресторани, бари, кафе, піцерії тощо);
- об'єкти туристичних відвідувань: музеї; історичні, культурні пам'ятки; природні ресурси;
- рекламно-інформаційні підприємства та установи;
- підприємства транспорту;
- навчальні заклади з підготовки фахівців (ОНЕУ, ОНАХТ, ОНУ тощо);
- інфраструктурні підприємства (водопостачання, енергопостачання, санстанція, вивіз сміття, медичне обслуговування тощо).

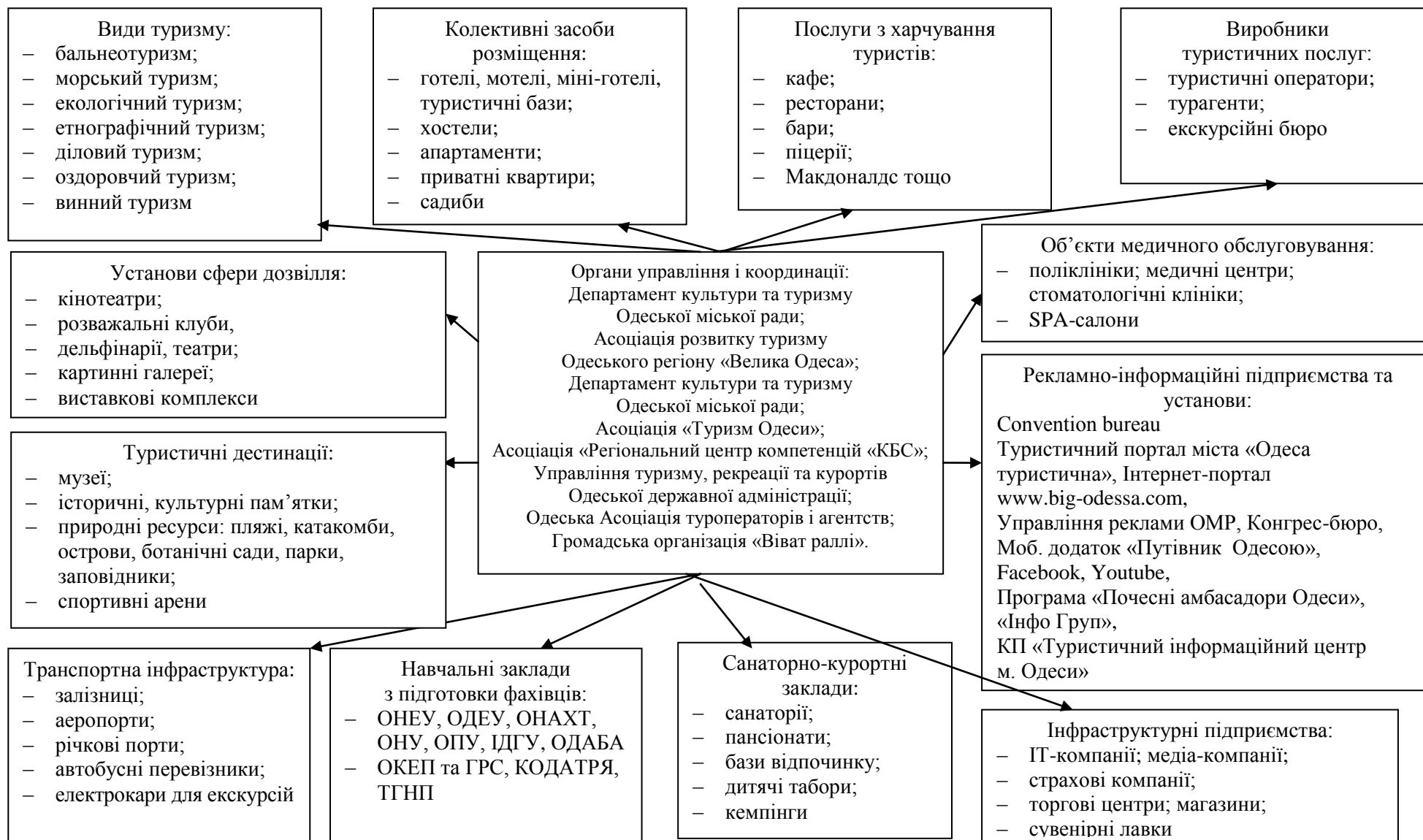

Рис. 1. Туристичний кластер м. Одеси (розроблено авторами)

Висновки і перспективи подальших розробок. Дослідження механізмів і перспектив функціонування туристичних кластерів як в Україні загалом, так і в Одеській області зокрема, дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Об'єднання підприємств у формі кластера є вигідним та має багато переваг, але відсутність спеціального закону щодо кластерів не дає можливості повноцінно регулювати їхню діяльність.
2. В Україні створюються і функціонують багато кластерів, така ініціатива щодо їх створення виходить від самих суб'єктів господарювання, які об'єднуються у формальні або неформальні об'єднання з певною метою. Такі кластери створюються за концепцією «ініціатива знизу» та не мають ніяких додаткових пільг і гарантій. Одночасно набуває актуальності концепція кластеризації на державному рівні. І хоча досі не прийнята (але розроблений проект) Концепція створення кластерів в Україні, у низці державних програм розвитку окремих галузей та секторів економіки, а також у відповідних програмах розвитку регіонів, кластер визнається як дієвий ефективний механізм розвитку економіки та підвищення конкурентоспроможності певної галузі, регіону.
3. Створення об'єднання підприємств у формі кластера є сучасним напрямом регулювання туристичної діяльності в Україні та може створювати певні конкурентні переваги, але відсутність спеціальних нормативно-правових актів щодо діяльності кластерних об'єднань не дає можливості повноцінно регулювати їхню діяльність на даному етапі. Тому є актуальним оновлення нормативно-правової бази стосовно розвитку кластерів. Така нормативно-правова база включає закони Верховної Ради України, а також концепції та стратегії Кабінету Міністрів України.
4. Стадії практичної реалізації досягла лише відносно невелика частина проектів розвитку кластерів. При цьому:
 - не створені механізми методичної, інформаційно-консультаційної та освітньої підтримки розвитку кластерів;
 - відсутня необхідна координація діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань підприємців щодо реалізації кластерної політики;
 - обмежений набір інструментів фінансової підтримки кластерних проектів із бюджетних джерел.
5. Експерти у сфері туризму запропонували низку рекомендацій, які можуть на порядок поліпшити відпочинок як для громадян країни, так і для іноземців. Зокрема, пропонується:
 - розробити програму «Все включено» у готелях на півдні України;
 - створити програму лояльності «Турист України» (подорожуючи, відвідуючи різні туристичні місця, українці зможуть накопичувати бали і отримувати різні знижки);
 - скасувати ПДВ для внутрішніх чартерних рейсів, наприклад, за маршрутами Львів-Одеса, Харків-Одеса.
6. Обласній державній адміністрації варто виявити існуючі кластерні утворення та акцентувати увагу на стимулюванні їх розвитку. Регіональну економічну політику варто розробляти, передусім, згідно з потребами кластерних утворень. При цьому базовою необхідною умовою кластеризації є створення сприятливого бізнес-середовища у регіоні, тоді як форми діяльності суб'єкти господарювання повинні обирати самостійно.

Для розв'язання проблеми щодо створення кластерів необхідно здійснити комплекс таких заходів:

- внесення змін до законодавства щодо визначення поняття «кластер»;
- проведення інформаційної компанії серед потенційних учасників та зацікавлених організацій щодо роз'яснення конкурентних переваг кластерів в умовах ринкової економіки;
- гармонізацію національних стандартів у сфері туризму та курортів з міжнародними стандартами, що сприятиме підвищенню якості національного туристичного продукту.

Література

1. *Про зайнятість населення* : Закон України № 5067-VI від 05.07.2012 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 08.08.2018).
2. *Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року* : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 548-р від 11.07.2013 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p> (дата звернення: 08.08.2018).
3. *Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні* : Проект Закону № 1256 від 04.12.2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52717 (дата звернення: 10.08.2018).
4. *Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні* : Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України, 2008 р. URL: http://www.ligazakon.ua/news_old/ga012109.html (дата звернення: 08.08.2018).
5. *Концепція створення кластерів в Україні* : Проект Закону. 2008. URL: http://www.ligazakon.ua/news_old/ga012109.html (дата звернення: 14.08.2018).
6. *Господарський кодекс України* : Кодекс, Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 14.08.2018).
7. *Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року* : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 168-р від 16.03.2017 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501> (дата звернення: 08.08.2018).
8. Терсіна О. *Кластерна революція в Україні* // Юридична Газета online, 04.10.2016 р. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/klasterna-revolyuciya-v-ukrayini.html> (дата звернення: 15.08.2018).

References

1. *On employment of population*: Law of Ukraine, No. 5067-VI, 05.07.2012 [Pro zainiatist naselennia: Zakon Ukrainy, No. 5067-VI, 05.07.2012], available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> [in Ukrainian]
2. *On approval of sea ports development strategy of Ukraine for the period until 2038*: Law of Ukraine, No. 548-p, 11.07.2013 [Pro zatverdzhennia Stratehii rozvytku morskykh portiv Ukrainy na period do 2038 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 548-p, 11.07.2013], available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p> [in Ukrainian]
3. *On the development and state support of small and medium entrepreneurship in Ukraine*: The Draft Law of Ukraine, No. 1256, 04.12.2014 [Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy, No. 1256, 04.12.2014], available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52717 [in Ukrainian]
4. *On approval of the Concept of clusters creation in Ukraine*: The Draft Law of Ukraine, 2008 [Pro skhvalennia Kontseptsii stvorennia klasteriv v Ukraini: Proekt Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2008], available at: http://www.ligazakon.ua/news_old/ga012109.html [in Ukrainian]
5. *The Concept of clusters creation in Ukraine*: The Draft Law of Ukraine, 2008 [Kontseptsiia stvorennia klasteriv v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy, 2008], available at: http://www.ligazakon.ua/news_old/ga012109.html [in Ukrainian]
6. *The Economic Code of Ukraine*: Code, Law of Ukraine, No. 436-IV, 16.01.2003 [Hospodarskyi Kodeks Ukrainy: Kodeks, Zakon Ukrainy, No. 436-IV, 16.01.2003], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian]
7. *On approval of the Tourism Development and Resorts Strategy for the period until 2026*: Law of Ukraine, No. 168-p, 16.03.2017 [Pro skhvalennia Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 168-p, 16.03.2017], available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501> [in Ukrainian]
8. Tersina, O. (2016). *The cluster revolution in Ukraine* [Klasterna revoliutsiia v Ukraini], Yurydychna hazeta, available at: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/klasterna-revolyuciya-v-ukrayini.html> [in Ukrainian]